

lanatok, amikor mozdulatai szabaddabbak lesznek, egész lénye — inkább érezhetően mint láthatóan — meg-elevenül. Ilyenkor gyújt és magával ragad, de objektív előkelőségét, fő-lényes fegyverzettségét egy pillanatra sem veszti el. Az öregkor lehiggadásával műveinek filozófikus, szemlélődő oldalát állítja előtérbe s ebből a szempontból új tanulságot szolgálhatott a Strauss-karmestereknek.

A budapesti zeneértő közönség — azt hisszük — egy jó időre betelhe-tett a straussi zenével. Alaposan ki is fáradhatott bele. Áldozatkészsége — három zsúfolt operai előadás, zene-kari hangverseny — egyenesen bámu-latraméltó. Ha csak egy rész jutna ebből a mieinknek, szebb volna az élet szegény Csonkamagyarországon.

Prahács Margit.

Külföldi irodalom.

IV. Károlyról. (Jérôme Troud: Charles Ier empereur d'Autriche roi de Hongrie. Paris, 1932. — Nem a véletlen játéka, hogy Franciaországban könyvet írtak boldogult IV. Károly királyról, a magyar trón egyik legtragikusabb véget ért uralkodójáról. Csak kissé kell feljebb emelkednünk, hogy megcsonkított országunk határain túl is látva, észrevegyük azt a nagy, nemzetközi vonatkozású politikai elgondolást, amelynek szolgálatában az ú. n. Sixtusi-diplómia dolgozik. Ennek az elgondolásnak lényege az, hogy az összeomlás viharaiban szétszórt középeurópai kis államokat újra össze kell forrasztani egy nagy politikai és gazdasági egységgé és annak élére egy Habsburg uralkodót: Ottót kell állítani: *m. p.*

Ez a politikai koncepció magyar szempontból különös figyelmet igényel, nemcsak azért, mert a kérdés a napisajtóban, de főleg a politikai irodalomban folyvást erősebb hullámokat ver, hanem azért is, mert kétségtelenül egyik legfontosabb problémája fűződik hozzá: éppen az államforma, azaz a «királykérdés» rendezése.

A könyv szerkezete, a szerző anyaggyűjtése, hangsúlyai stb. mind csakis az előrebocsátott politikai szemszögből érthetők meg teljességgel. Az író logikája ezt a magasabb célt: a politikai koncepciót szolgálja, természetesen Ottó érdekében; a história tehát

kevésbé Károly történetéért magáért íródott. Károly uralkodása, markáns vonásai inkább mintegy illusztratív anyagként szerepelnek; lajtorja, mely a magasba visz, hogy végső fokán megadja a perspektívát laikus szemeknek is. A francia politikai irodalom emez egyik jeles terméke nyomán a Sixtusi-diplómia vágányait igen világosan bemutathatjuk. A könyvet olvasva úgy véltem, hogy a politikai terv bemutatása fontosabb, mint Károly királynak e folyóirat olvasói előtt többé-kevésbé ismert tragikus uralkodása. Lássuk hát így!

A kiindulópont természetesen az, hogy a régi *Osztrák-Magyar Monarchia életrevaló, eleven, még az agónia idejében is bámulatraméltó szervezet volt*, amelynek elpusztítása mind az európai béke, mind a földrajz és történelem szempontjából, valamint gazdasági érdekek miatt is, de nem utolsósorban a különleges francia érdekek szempontjából a legsúlyosabb tévedések egyike volt, amelyet politikai elmék valaha is elkövettek. (11. skll., 79, 102.)¹

Hogy történt mégis ennek a pompás egységnek elpusztítása? — teszi

¹«... malgré ces vices de construction, l'Autriche-Hongrie était un Etat d'une vitalité étonnante». — «... pires errements géographiques et historiques». — «L'intérêt de la France est non seulement de maintenir l'Autriche, mais de l'agrandir au détriment de l'Allemagne.» Poincaré szavai.

fel a kérdést a szerző. Az *elpusztítás merőben megtévesztésen alapult* — adja meg a kategórikus választ. A cseh, lengyel, horvát stb. politikai emigránsoknak sikerült meggyőzniük a nyugati államok és Amerika véleményét arról, hogy a monarchia feldarabolása európai szükséglet. Ezen a hamis alapon, ezen a megtévesztésen ment végbe a legnagyobb oktalanság. (101. skl.) Az elpusztító erő, amelyet folyvást fitogtattak a küzdelemben, a monarchia rendezetlen szláv-kérdése volt. Ezt már az agg Ferenc József is látta, de ifjúságának keserű tapasztalatai, valamint a nyers magyar álláspont visszariasztották az újító lépésektől. A legyilkolt trónörökösök is látták a veszélyt; Károly király is. Csakhogy az ő idejében a reformok már elkéstek. Hiszen Ferenc Ferdinándnak is azért kellett eltűnnie e világból, mivel a nagyszerb koncepció nem fért meg többé a monarchia kereteiben, amelyekben t. i. Ferenc Ferdinánd a reformokat tervezte. Károly idejében a monarchia a nemzetiségek halálos ölelésének már végső fázisában vonaglott. (46. skll., 51, 55.) — Tehát a monarchia szervezési hibában szenvedett s ezt tévesztették össze életképességével.

Ennek az elpusztított középeurópai gazdaságpolitikai egységnek ma súlyosan érzi egész Európa hiányát. Természetesen a szerző ezt nem mondja, nem is mondhatja, mert akkor a történeti köntöst ledobná magáról, túllepven illetékességi körét. De másrészt ennek külön kiemelésére nincs is szükség; a mult kiválóságainak nyomatékos hangsúlyozása önkénytelenül is utal a mai kiegyensúlyozatlan helyzetre. Az összehasonlítást az olvasó maga is elvégzi.

Hogy a szerző által képviselt ideológiának hatása alatt mit kellene tennünk az európai béke, az európai gazdasági és politikai rend helyreállítására és megszilárdítására, azt most

már világosan láthatjuk. Az író ügyesége éppen abban rejlik, hogy a nyájas olvasó ezeket a «tanulmányokat» önmaga vonja le; a szerző ezzel nem fáradozik, csupán előszavában figyelmeztet arra, hogy Károly «élettörténetéből» «súlyos leckét» vonjunk le.

A régi szervezet kiválósága, tévedésen alapult elpusztítása, hiányzásának érzése kézenfekvővé teszik a politikai szuggesziót, az olvasó ajkára az ígét: állítsuk hát vissza a régi kereteket, miután annak rozsdamarta réseit kicseréltük. És ezt annál inkább meg kell tennünk, mivel a bölcs megoldás egyedül járható útja jelenleg megvan a nagykorú Ottó trónörökös személyében. A kezdeményezés színtere pedig Magyarország legyen, ahol is az első lépés a restauráció. Magyarországon kell kezdeni, ott a legkisebb ellenállás alkotmány és közhangulat szempontjából egyaránt. Ez a terv.

A konklúzió végső ága érthetővé teszi azt a nagy rokonszenvet, amelylyel szerző a mi szerencsétlen kis országunk jövőjét kezeli. Hangsúlyja teljesen Magyarországon van, de természetesen a magyar belpolitikai ügyeket is saját szemszögéből vizsgálja: az utat készíti elő a restaurációra, amihez kitűnő anyagul kínálkozik Károly két ízbeni kísérletének színes leírása. Véleménye természetesen kritikát igényel. A szerző figyelme messze kiterjed. Gondosan megírja pl. a nagy közjogász Deák nevééről: «ce nom se prononce en séparant les deux voyelles» — ezt a nevet a két magánhangzó különválasztásával ejtjük ki. Bibliográfiájánál megjegyzi, hogy Polzer-Hoditz Kaiser Karl-ja magyarellenes tendenciával készült. «Epilogus»-ában pedig, mintegy a Károly-tragédia befejezéséül, festi a magyar békedelegáció fojtott hangulatát Trianonban s meghatóan kedves lírai ecseteléssel leírja a Szepesség búcsúját az anyaországtól, a síró hangot, amellyel istenhozzádot mond a «szabadságra

menő» Scepusia (213—223). A függetlenségben Rudolf trónörökös halálát adja, Ferenc Ferdinánd morganatikus házasságáról ír és áttekintést nyújt a Habsburg-javak sorsáról.

Ezt az eleven, franciásan eleven, világos és gördülékeny stílusban megírt könyvet érdeklődéssel vehetjük s mivel olvasója lelkében nyugtalanító problémát tud elhelyezni, úgy véljük, elérte célját és figyelmet fog kelteni.

Baráth Tibor.

Albert Rivaud, Les crises allemandes, 1919—1931. Paris, Colin, in 16°, 1932,

Mióta Hitler mozgalma az ország-határokon is átcsapó jelentőségre emelkedett, se szeri, se száma azoknak a francia könyveknek, amelyek a német problémát elemzik. A könyvtári forgalomban egymást váltják fel a művek, minden hétnek megvan a maga politikai-irodalmi szenzációja. Ezúttal Rivaud, a Sorbonne filozófus tanára is megszólalt, közrebocsátván a német válságokról készített tanulmányát a Colin Gyűjtemény 150. számaként.

Rivaud azok közé tartozik, akik, már hivatásuknál fogva is, magasabb szempontból nézik a közelmúlt eseményeit s nem elégednek meg a tények pusztá megállapításával, hanem azok megértésére is törekednek. Rivaud is keresi fogalmi hálójában azt az utolsó, világnézetben gyökerező láncszemet, amihez francia szempontból hozott ítéletét kötnie kell. Így jut arra a megállapításra, hogy a jelenlegi válság bonyolult gyökérszete az új német kultúrába nyúlik le. Abba a kultúrába, amely gépi, szükségszerűen tehát más, mint az antikeresztény ideálok felépülő francia kultúra. Száz éve — mondja Rivaud —, hogy a két kultúra útjai különválva, katasztrofálisan távolodnak egymástól. II. Vilmos volt az, aki véglegesen kisiklasztotta a német nép korábbi észjárását s rávezette népét az 1914-es

nagy katasztrófa szomorú útjára. Azóta két borzalmas válság hengerelte végig a népet: a rövidebb 1923—24-es és a mostani, amit 1929-től számítunk. E megpróbáltatások vizsgálata nyomán lehangoló következtetésekre jut a szerző. Szerinte a német válságon, természeténél fogva, senki sem segíthet, legkevesebbé a franciák; menni fog az a maga útján — és ki tudja, hová?

A francia nép — írja Rivaud — ezzel az új német fejlődési iránnyal szemben, amely a háborús készülődés jegyében folyik, világosan állást foglal. Az ő érdekeivel is összeegyező, hivatása kettős: egyrészt a ráhagyott és általa képviselt keresztény kultúra megóvása, másrészt a béke fenntartása a meglévő versaillesi határok mellett. Franciaország készséggel közeledik Németországhoz és köt vele szoros egyezséget, de drága áron kivívott győzelmének jelképeit semmi szín alatt sem áldozza fel.

Mi, magyarok, csak sajnálhatjuk, hogy a tudós professzor úr nem tud Tisza Istvánról s azt mondja, hogy a háborút minden befolyásos német és osztrák(-magyar) politikus akarta. Tisza Istvánt, aki a monarchiának éveken át vezető embere volt, mégis csak be kellett volna bocsátani a «befolyásosoknak» Rivaud által még olyan szűkreszabott társaságába is.

Baráth Tibor.

M. A. Aldonov : Thermidor kilencedike. (Káldor. 1932.) — Az orosz irodalom, mely bő virágzása idején, a 19. században, oly műalkotással lepte meg a világot, mint Tolsztoj éposza, a *Háború és béke*, ez a sajátos arcú és imponálóan termékeny kultúra abban is elüt a többi nyugat-európai testvérirodalomtól, hogy feltűnően szegény történelmi regényekben. Tolsztoj, aki e munkájával stílust teremtett, hazája irodalmában nem talált örökösöket. (Merezskovszkij ki-

vétel és elszigetelt jelenség. Az orosz irodalom összes számottevő alakjai közül éppen ő a legkevésbé orosz.) A moszkovita természet szemlélődő. Ez a szemlélődő tekintet azonban inkább a jövő lehetőségein töpreng: a múltban, a történelemben való elmélyülés kevés örömmel kecsegteti az orosz. Neki a múlt mindössze a tatár és német iga változását jelenti. Az állami rend elől mindig úgy menekül az orosz, mint a pestis elől — írja Borisz Pilnják a Meztelen év c. regényében. E menekülések egyikét Pugacsev, másikat Sztjanka Razin lázadásaként könyvelte el a történelem. Pugacsevről és Razinról ma is népdalok szólnak s ez a pantheisztikus, különös nép, mely a pravoszláviával szemben közel 800 éven át őrizgette pogány babonáit, énekeit és szertartásait, sötét és néma gyűlölettel rázza az *idegen* államhatalom felé és sóvárogva esdi a pillanatot, mikor a multtal leszámolhat. Ha a forradalom azt jelenti, hogy semmisítsük meg a tegnapot a holnap érdekében, akkor az orosz lelkeség a forradalom genieje. Az orosz irodalom pedig hűséges szószólója ennek a komor génusznak. Az orosz író proféta és messiáshirdető. A mindenkori orosz jelen annyira fájdalmas, annyira zsúfolja a problémákat, hogy orosz írónak, ha csak nem akar elszakadni gyökereitől, e problémákat vállalnia kell. (S ilyen értelemben Tolsztoj sem kivétel. A Háború és béke voltaképpen nem született történelmi regénynek, hanem azzá vált. Napoleon és I. Sándor kora csak nekünk történelem; Tolsztoj ifjúságának még nem volt az.)

Talán nem egészen véletlen, hogy az az orosz író, aki Merezkovszkijhoz hasonlóan, Nyugateurópában keres témát s mondanivalóit a történelem távlatába iparkodik áttenni, maga is emigrációban él. Mintha a menekülés kétirányú lenne: térbeli és

időbeli. De egyik sem sikerül tökéletesen. Aldanov nem szakadt el teljesen az orosz földtől s történelmi látálmáiban a forradalom kísérti. Abban a regénytrilógiában, melynek első kötete a Thermidor kilencedike, Európa életének néhány igen viharos és tragikus esztendejét öleli fel. A deliriumok kora volt ez, éppen úgy, mint a mai. Paroxizmus. Váltóláz. De olyan váltóláz, mely talán száz évenként rázza meg a földet. Aldanov időgépe másfél század távolába röpit, de mi fájdalmas otthonossággal mozgunk ezen a fiatalabb földön. A Robespierre-k, sőt a Barras-k, Pitt-ek és a Talleyrand-ok is: valamennyien régi ismerőseink. Nem kell keresnünk az analógiát: magától kínálkozik. Mikor azonban napjaink históriáját és kortársainkat a francia forradalom történetével és figuráival egybevetjük, a hasonlatosság, úgy véljük, nem pusztán véletlen. Ha igaz az, hogy Werther iskolát teremtett, az öngyilkosok iskoláját s ha elhisszük Wilde Oszkár-nak, hogy nem ritkán az élet formálódik a művészet mintájára, talán az sem lehetetlen, ha a história figurái olykor bizonyos tekintetben reinkarnálódnak. Melyik író kerülheti el teljesen íróelődei hatását? Az államférfi, a politikus néha meglepő szerencsével követ történelmi eszményeket. III. Napoleon képzetét Julius Caesar izgatja s említik, hogy némely bolsevista vezér szobája falán francia forradalmárok arcképei lógnak. Ez lenne az analógia egyik feltétele. A másik feltétel pedig éppen fordítottja az elsőnek. Az író művészi látását élmény- és ismeretömege színezi; s talán nem járunk messze az igazságtól, mikor azt állítjuk: a thermidor forró és fojtó napjait Aldanov maga is átélte; ő is elvegyült a jakobinusok gyülekezetében, mint hőse, Stahl: hallgatta és látta Robespierre-t s az ő lelkét is felkavarta az az idegbontó félelem, melyet Carlyle transzcenden-

tális-nak nevez. Csakhogy, természetesen, az Aldanov személyszerint való «thermidor-élménye» nem 1794-ben, hanem talán 1917-ben vagy 18-ban lehetett.

Bizonyára innen ered, hogy a trilogia legsikerültebb része éppen a Thermidor kilencedike. Általában elmondhatjuk: a részek egészségesebbek az egésznél. A *mosolygó ördög* minden kötete voltaképp önálló regény, bár Aldanov nem csekély erőfeszítéssel iparkodik a széteső részeket egybefűzni. A közös eszmeiség, a «mosolygó ördög» szerepe homályos. Ami pedig a meselemek (helyesebben: a történelmi események) egymásbakapcsolását illeti, ennél a feladatnál az író mesterkedése teljesen csődöt mond. A két «főhős», Stahl és Pierre Lamort figurája élettelen és papirosízű; a körük szőtt regénymese pedig, mely mintegy a történelem felszíne alatt rejtőzik, érdektelen, sőt sokszor bosszantó. Aldanov ugyan helyesen tervezte az építményt: az ő elgondolása szerint a história szereplői és eseményei oly módon férközhetnek legkönnyebben hozzánk, ha két ember két típus: a fiatal orosz junker (Stahl) és az öreg szkeptikus francia (Lamort) lelkén szűri őket át. Az okosan elgondolt tételt azonban nem tudta kellő művészi formában feloldani. A thesis megmaradt thesisnek.

E gyengeséget azonban csaknem teljesen fedik Aldanov valóban komoly és tiszteletreméltó írói erényei. Amily erőtlen költött figurái ábrázolásánál, éppoly rendkívüli képességeket árul el, mikor a történelem embezeit kell élnék állítania. Ezek aztán valósággal emberek. Pedig Aldanov vállalkozása nem csekélység. Hatalmas galériájában felvonultatja a kor majdnem valamennyi repraesentatívé magát, sőt «woman»-jét. II. Katalin, Zubov, Kant, Fitt, Talleyrand, Ro-

bespierre, Barras, Fouquier-Tinville, Szuvorov, Nelson, Lady Hamilton, Pál az örült cár, Pahlen, az összeesküvő kormányzó: szinte lehetetlen mindet felsorolnunk. És nem panoptikum ez, vagy történelmi arcképcsarnok; a figurák arcára életet lehelt egy elemezhetetlen isteni csoda. Aki Aldanov könyvét olvasta, az maga is találkozott egy különös, königsbergi öregurral, beszélt a fiatal angol miniszterelnökkel, látta a vénülő cárnő ráncait és hallotta a halálba induló huszonkét girondi énekét.

Életet: mesét teremteni nem tud Aldanov. De a történelem halott anyagát és halott figuráit elevenné bűvölni, rekonstruálni: annál jobban. Ahol a történelem eseményeinek szabad utat enged, műve elsodró erejű. Oly közel visz a multhoz, hogy míg olvassuk, egyben át is éljük és asszimiláljuk minden mozzanatát. Aldanov feltevése szerint a kényszerű történelmi távlat és az a körülmény, hogy a történetírás szükségképpen csak kimagasló emberek sorsával foglalkozhat, elkendőzi az események igazi arcát; ha tehát a valóságot akarjuk vagy legalább is a valószerűt, akkor szemünket a kortárs látására kell beidegeznünk. «Békaperspektíva» ez; de a kortárs békaperspektívája. S lehet-e teleszkop, mely közelebb visz az idő végtelenjébe tünt világokhoz, mint a kortárs tekintete?

Aldanov ravaszabb akart lenni önmagánál. Hogy elmélete értelmében a valóság talajára helyezze a történelem drámáját, mint Tolsztoj is, voltaképp az ismeretlen kortársról írt mesés a történelmet csak keresztül lopta hozzá. Tolsztojnál a keret — keret marad. Aldanov munkájában azonban ez a keret sokszorosán felülmulja a kép értékét.

Kaposvár.

Szakáts László.